

КРИЗОВІ СИТУАЦІЇ В СІМ'Ї ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглядається визначення ролі та впливу кризових ситуацій у сім'ї на розвиток особистості, а також особливості перебігу та значення сутності цього складового явища в житті особистості. З'ясовано, що кризи є особливими моментами в життєдіяльності особистості, і розглядаються як прогрес (сприяння особистісному розвитку й переходу на наступний етап свого розвитку) та регрес (життєвий тупик, особистісна деградація). В основному випадків кризи визначаються як стрес-фактори в життєдіяльності людини. Криза створює кризову ситуацію, яка характеризується емоційним та інтелектуальним стресом, вимагає значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу.

Виокремлено загальні характеристики кризової ситуації: порушення психологічної рівноваги, що може призвести до дезадаптації; наявність протиріччя між фізичними та психічними можливостями особистості й раніше сформованими формами її взаємин з оточуючими людьми й способами діяльності; відсутність психічних ресурсів, які необхідні для подолання кризової ситуації. Визначено основні напрями, які доцільно використовувати для виходу із кризових ситуацій задля розвитку особистості.

Ключові слова: криза, кризові ситуації, сім'я, розвиток, особистість, розвиток особистості.

Постановка проблеми. Розвиток особистості людини, як відомо, розпочинається із сім'ї, яка залишається винятково важливим середовищем формування основних особистісних якостей. Саме сім'я здійснює найбільш активний вплив на соціальну спрямованість, мотиви поведінки, моральний розвиток особистості. Формування морального розвитку здійснюється в процесі різноманітних видів її діяльності та спілкування, що, насамперед, відбуваються в сім'ї. Проте сім'я не завжди позитивно впливає на формування морального розвитку особистості, адже розвиток сім'ї або одного з її членів може викликати зміну всієї системи внутрішньосімейних стосунків і створити умови, що призводять до виникнення кризових ситуацій, а це, зі свого боку, відбивається на розвитку та формуванні всіх сторін особистості.

Тому наразі вважаємо актуальним не лише вивчення тих факторів, що спричиняють кризові ситуації у сім'ї, але й визначення впливу кризових ситуацій у сім'ї на становлення особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. В останні роки різні аспекти кризової ситуації є предметом вивчення у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній науці. Цією проблемою займалися:

Л. І. Анциферова [1], О. А. Будницька [2], Ф. Ю. Василюк [3], В. В. Доценко [4], Р. Р. Калініна [5], Н. І. Оліфірович [6], В. Г. Ромек [8], Т. М. Титаренко [7]. Проте, незважаючи на певну вивченість проблеми, проведений нами аналіз засвідчив, що на сьогодні відсутнє єдине визначення кризової ситуації та процесу її психологічного подолання; вивчаються, в основному, лише окремі аспекти окресленої проблеми, що не дає цілісної картини цього складного психологічного явища. Водночас практично відсутні дослідження впливу кризових ситуацій у сім'ї на розвиток особистості. Актуальність і недостатня розробленість проблеми визначили вибір теми нашої розвідки.

Метою статті є аналіз кризових ситуацій у сім'ї як чинника розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризова ситуація – стан сімейної системи, який характеризується порушенням гомеостатичних процесів, що призводять до фрустрації звичних способів функціонування сім'ї та неможливості впоратися з новою ситуацією, використовуючи старі моделі поведінки. Саме такі ситуації вибивають людину зі звичної життєвої колії. З одного боку, це стрес і соціальна нестабільність, з іншого – людині надається можливість оцінити своє життя цього відрізка часу, тобто звичне існування представляється проти неї під іншим кутом зору і відбувається оцінка сформованих обставин. Психологічні особливості особистості, її духовна, моральна та емоційна сфера формуються умовами життя, які створює для неї сім'я. Крім того, сім'я відповідає за організацію дозвілля, взаємну моральну та духовну підтримку, виховання. Якщо порушується хоча б одна із цих функцій, можуть виникнути кризові ситуації в сім'ї [10, с.192].

Н. Оліфірович вважає, що «...сімейна криза – це стан сімейної системи з порушенням гомеостатичних процесів, що призводить до фрустрації звичних способів функціонування сім'ї і неможливості впоратися з новою ситуацією, використовуючи старі моделі поведінки» [6, с. 25]. Ученими висловлені різні підходи до проблем кризових ситуацій у сім'ї. М.Плзак пов'язує появу кризи з кількістю років, прожитих подружжям разом. Він виділяє два критичних періоди у сім'ї: між третім і сьомим роками подружнього життя та між сімнадцятим і двадцять п'ятим роком. У першому випадку поява кризи обумовлена зміною образу партнера, у другому – з появою психологічної втоми один від одного, прагненням до нових стосунків і нового образу життя.

В. Сатір вважає, що кожна сім'я упродовж свого існування переживає наступні кризи [9, с. 176]:

Взяття шлюбу. Життєвими завданнями кожного з подружжя є прийняття нової ролі (чоловіка/дружини), побудова гармонійних взаємин, прийняття сімейних зобов'язань, адаптація до сімейного життя і одне до одного, встановлення меж сім'ї і спілкування з друзями і родичами, вирішення конфлікту між особистісними та сімейними потребами, встановлення оптимального балансу близькості, віддаленості, вирішення

проблеми сімейної ієрархії і сфер відповідальності, досягнення сексуальної гармонії, вирішення проблеми житла і майна. Ця криза пов'язана також зі зміною образу партнера, а саме із зниженням його психологічного статусу.

Зачаття, вагітність, народження дитини. Криза закінчується реорганізацією сім'ї для вирішення таких життєвих завдань, як прийняття появи в сім'ї нової особистості, адаптація до тривалого періоду догляду за дитиною, оволодіння батьківськими ролями, оволодіння вміннями і навичками догляду за дитиною, сприяння зростанню дитини і забезпечення її безпеки та свого батьківського авторитету, узгодження особистісних і сімейних цілей.

Включення дітей у зовнішні соціальні структури (дитячий садок, школа тощо). Життєвими завданнями є прийняття факту зовнішньої оцінки дитини, необхідності відповідати вимогам соціуму щодо дитини та подружжя як батьків, перерозподіл обов'язків у сім'ї у зв'язку з вступом дитини до садка чи школи, участь у вирішенні проблем з навчанням тощо.

Початок підліткового віку дитини. Життєвими завданнями шлюбних партнерів у цей період є прийняття факту вступу дитини до підліткового віку, зміна типу батьківської поведінки і ролей, експериментування з незалежністю дитини, перерозподіл автономії і контролю між батьками і дітьми, віднайдення балансу між автономністю дитини і близькістю з нею, повага до сексуальності дитини, що активно проявляється в цей час тощо.

Доросла дитина залишає батьківську домівку. Криза вирішується прийняттям сепарації дитини, збільшенням довіри до неї, поваги до її особистого життя, допомогою дитині вступити до навчального закладу, віднайденням нових смислів у подружній взаємодії тощо.

Доросла дитина одружується, в сім'ю входить зять чи невістка. Життєвими завданнями шлюбних партнерів мають стати: прийняття нового члена родини, повага до вибору своїх дітей, відхід на другий план у життєвому світі дорослої дитини, а також перегляд подружніх взаємин, перерозподіл обов'язків і часу, адаптація до виходу на пенсію тощо.

Клімакс у жінки та зменшення сексуальної активності у чоловіків. Ця криза часто пов'язується з психологічною втомою партнерів одне від одного, потягом до новизни, а також наближенням періоду інволюції зі збільшенням емоційної нестійкості шлюбних партнерів, страхів, появою соматичних скарг, переживаннями дружини у зв'язку зі старінням, а також з можливим бажанням чоловіка сексуально проявити себе десь «на стороні, поки не пізно». Менш болісно вона проходить у сім'ях, де визнаються умови для відносної свободи і самостійності подружжя, а також там, де партнери прагнуть знайти засоби для оновлення стосунків. Життєвими завданнями партнерів, пов'язаних зі шлюбом і сім'єю, в цей період є переоцінка власного життя, себе, своєї успішності, життєвих цілей, цінностей, а також прийняття психофізіологічних змін.

Смерть партнера. Вирішенням цієї кризи стає побудова таких життєвих завдань, як прийняття факту смерті шлюбного партнера, примирення з ним, адаптація до самотності, пошук нових зв'язків з сім'єю, віднайдення смислу свого життя в онуках, у суспільно корисній діяльності тощо.

Своєю чергою, Р. Р. Калініна розглядає розвиток сім'ї як закономірну систему зміни чотирьох періодів, кожний з яких складається із трьох етапів: кризи, адаптації та стабільності. Етап кризи вона характеризує як відносно швидку і різку зміну в сімейній системі, яка призводить до перебудови стосунків, ієрархії, способів взаємодії подружжя [5].

Враховуючи усі відмінності у зазначених визначеннях поняття кризової ситуації в сім'ї, можна виділити загальні її характеристики: порушення психологічної рівноваги, що може призвести до дезадаптації; наявність протиріччя між фізичними і психічними можливостями особистості й раніше сформованими формами її взаємин з оточуючими людьми й способами діяльності; відсутність психічних ресурсів, які необхідні для подолання кризової ситуації.

В. Г. Ромек і В. А. Конторович виокремлюють основні напрями, які доцільно використовувати для виходу із кризи задля розвитку особистості [8]:

1. Особистість не має наміру миритися із ситуацією, що склалася, й тоді спостерігається:

1) руйнування – незадоволеність, що підштовхує особистість уникати кризової ситуації через руйнування існуючих умов. Особистість покладається на те, що змінивши життєві обставини, вона вийде із кризи й перед нею відкриються нові можливості, які надалі дадуть їй бажане;

2) завершення – розуміння того, що кризова ситуація вказує на те, що звичне життєве оточення вичерпала себе, відбувається закінчення одного із життєвих етапів, і не слід зациклюватися на досягнутому, а необхідно підбити підсумки, щось довести або доробити до кінця перш ніж перейти до початку нового етапу.

На думку авторів, обидва варіанти мають один напрям – пошук нових можливостей, але причини, що спонукають до дії, різні.

2. Особистість розглядає кризову ситуацію у сім'ї крізь призму бажання зберегти наявні життєві обставини, і тоді спостерігається:

1) збереження – особистість робить для себе висновки, які дають їй змогу прийняти цю життєву ситуацію й знайти прийнятні варіанти виходу із кризи для підтримки й подальшого розвитку наявного;

2) утримання – страх втрати й змін змушує особистість за всяку ціну зберегти ті життєві умови, до яких вона звикла.

У цьому напрямку указують автори, особистість спонукає до дії мотивація, тому особистість застосовує протилежні методи для досягнення своєї мети.

3. Особистість підлаштовується під реальні обставини, у цьому

випадку спостерігається:

1) зміна – особистість приймає наявну обстановку, щоб оцінити кризову ситуацію й знайти оптимальне вирішення для виходу з неї, вона діє як стратег, який вичікує й планує, щоб використовувати обставини;

2) пристосування – особистість пливе за течією, покладаючись на ухвалені рішення й дії інших людей, переважає небажання ухвалювати відповідальність за наслідки або невпевненість у власних силах [8].

У цих випадках кризова ситуація рано чи пізно приведе особистість до таких життєвих умов, які вона буде вимушена прийняти, тут головне відчуття момент, коли тимчасове очікування переходить у стадію постійної бездіяльності.

Учені наголошують, що кожний із варіантів має право на існування. Як правило, особистість використовує у своєму житті різноманітні комбінації цих напрямів, тому що життя різноманітне й жодна із ситуацій не може в точності повторювати іншу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, здійснений аналіз дає змогу зробити такі висновки: кризи є особливими моментами в життєдіяльності особистості; вони розглядаються як прогрес (сприяння особистісному розвитку й переходу на наступний етап свого розвитку) і регрес (життєвий тупик, особистісна деградація). В основному кризи визначаються як стрес-фактори в життєдіяльності людини. Криза створює кризову ситуацію, яка характеризується емоційним та інтелектуальним стресом, вимагає значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу.

Як бачимо, кожен етап кризової ситуації в сім'ї може по різному впливати на розвиток особистості в цілому, оскільки під впливом кризових ситуацій формуються не тільки позитивні й негативні якості особистості, але й відбувається самовиховання та саморозвиток особистості.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні впливу кризових ситуацій на негативні трансформації у сфері моралі особистості, на її духовність, індивідуальну свідомість.

Список використаних джерел:

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях : переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15, № 1. – С. 3.
2. Будницька О. А. Індивідуально особистісні детермінанти емоційних переживань у психотравмуючих ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Олександра Анатоліївна Будницька. – К., 2001. – 19 с.
3. Василюк Ф. Е. Типология переживания различных критических ситуаций / Ф. Е. Василюк // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 5. – С. 104 – 114.

4. Доценко В. В. Теоретичні підходи щодо вивчення кризових станів особистості / В. В. Доценко. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: № 937: Серія: Психологія. – 2011. – Вип. 45. – С. 73-77.
5. Калинина Р. Р. Введение в психологию семейных отношений / Р. Р. Калинина. – СПб. : Речь, 2008. – 351 с.
6. Олифиревич Н. И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифиревич, Т. А. Зинкевич-Куземкина., Т. Ф. Велента. – СПб. : Речь, 2006. – 360 с.
7. Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т. М. Титаренко. – К. : Агрпромидав України, 1998. – 348 с.
8. Ромек В. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / В. Г. Ромек, В. А. Конторович, Е. И. Крукович. – СПб. : Речь, 2005. – 256 с.
9. Сатир В. Психотерапия семьи / В. Сатир. – СПб.: Речь, 2000. – 283 с.
10. Шнейдер Л. Б. Основы семейной психологии – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2005. – 356 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Ancyferova L. I. Lichnost' v trudnyh zhiznennykh usloviyah : pereosmyslvanije, preobrazovanie situacij i psihologicheskaja zashhita [Personality in Difficult Living Conditions: Rethinking, Transforming Situations and Psychological Protection] / L. I. Ancyferova // Psihologicheskij zhurnal. – 1994. – Т. 15, # 1. – S. 3. (in Russian)
2. Budnytska O. A. Indyvidualno osobystisni determinanty emotsiinykh perezhivan u psykhotravmuiuchykh sytuatsiiakh : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk : spets. 19.00.01 “Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii” / Oleksandra Anatoliivna Budnytska. – K., 2001. – 19 s. (in Ukrainian)
3. Vasiljuk F. E. Tipologija perezhivaniya razlichnykh kriticheskikh situacij [Typology of the Experience of Various Crisis Situations] / F. E. Vasiljuk // Psihologicheskij zhurnal. – 1995. – Т. 16, # 5. – S. 104 – 114. (in Russian)
4. Dotsenko V. V. Teoretychni pidkhody shchodo vyvchennia kryzovykh staniv osobystosti [Theoretical Approaches to the Study of Crisis States of Personality] / V. V. Dotsenko. // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina: # 937: Serii: Psykholohiia. – 2011. – Vyp. 45. – S. 73-77. (in Ukrainian)
5. Kalinina R. R. Vvedenie v psihologiju semejnykh otnoshenij [Introduction to the Psychology of Family Relationships] / R. R. Kalinina. – SPb. : Rech', 2008. – 351 s.
6. Olifirovich N. I. Psihologija semejnykh krizisov / N. I. Olifirovich, T. A. Zinkevich-Kuzemkina., T. F. Velenta. – SPb. : Rech', 2006. – 360 s.

- (in Russian)
7. Psykholohiia zhyttievoi kryzy [Psychology of Life Crisis] / vidp. red. T. M. Tytarenko. – K. : Ahropromvydav Ukrainy, 1998. – 348 s. (in Ukrainian)
 8. Romek V. G. Psihologicheskaja pomoshh' v krizisnykh situacijah [Psychological Help in Crisis Situations] / V. G. Romek, V. A. Kontorovich, E. I. Krukovich. – SPb. : Rech', 2005. – 256 s. (in Russian)
 9. Satir V. Psihoterapija sem'ji [Psychotherapy of the Family] / V. Satir. – SPb.: Rech', 2000. – 283 s. (in Russian)
 10. Shnejder L. B. Osnovy semejnoi psihologii [The Foundations of Family Psychology] – M.: Izd-vo Moskovskogo psihologo-social'nogo instituta; Voronezh: Izd-vo NPO "MODEK", 2005. – 356 s. (in Russian)

Аннотация. В статье анализируется роль и влияние кризисных ситуаций в семье на развитие личности, а также особенности протекания и значение этого составного явления в жизни личности. Выяснено, что кризисы являются особыми моментами в жизнедеятельности личности; кризисы рассматриваются как прогресс (содействие личностному развитию и переход на следующий этап своего развития) и регресс (жизненный тупик, личностная деградация). В большинстве случаев кризисы определяются как стресс-факторы в жизнедеятельности человека. Кризис создает кризисную ситуацию, которая характеризуется эмоциональным и интеллектуальным стрессом, требует значительного изменения представлений о мире и о себе в короткий промежуток времени.

Вычленены общие характеристики кризисной ситуации: вызывает нарушение психологического равновесия, которое может привести к дезадаптации; возникает при наличии противоречия между физическими и психическими возможностями личности и раньше сформированными формами ее взаимоотношений с окружающими людьми и способами деятельности; характеризуется отсутствием психических ресурсов, необходимых для преодоления кризисной ситуации; определены основные направления, которые целесообразно использовать для выхода из кризисных ситуаций ради развития личности.

Ключевые слова: кризис, кризисные ситуации, семья, развитие, личность, развитие личности.

Abstract. The article deals with the definition of the role and influence of crisis situations in the family on the development of personality, as well as the peculiarities of the course and significance of the essence of this composite phenomenon in the life of the individual. It is revealed that crises are special moments in the life of the individual; crises are regarded as progress (the promotion of personal development and the transition to the next stage of its development) and regress (deadlocks, personal degradation). In most cases,

crises are defined as stress-factors in human life. The crisis creates a crisis situation that is characterized by emotional and intellectual stress, requires a significant change in the perceptions of the world and about yourself in a short period of time.

The general characteristics of the crisis situation are singled out: causing violations of psychological balance, which may lead to disadaptation; arises in the presence of a contradiction between the physical and mental capabilities of the individual and the previously formed forms of its relationship with other people and ways of doing so; it is characterized by the lack of mental resources that are needed to overcome the crisis situation; the main directions that are useful for crisis situations for the development of personality are defined.

Key words: crisis, crisis situations, family, development, personality, personality development.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2017

А. В. Мокрик

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ ЛІДЕРСТВА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті аналізуються наявні психологічні підходи та емпіричні дослідження з питання гендерних аспектів лідерства в управлінській практиці, які існують у суспільстві щодо управлінської діяльності жінок. Досліджуються підходи вивчення зв'язку між гендерним типом керівника та його навичок.

Ключові слова: лідерство, гендер, гендерна психологія, управління, гендерний фактор, лідерська позиція.

У сучасному суспільстві жінки на рівні з чоловіками обіймають керівні посади, служать в армії, керують політичними партіями та навіть країнами, тому зв'язок гендеру та лідерства викликає інтерес як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Так, дослідженням лідерства займаються представники різних наук, зокрема, психологи.

Актуальність дослідження визначена розробкою проблеми ідентифікації та ідентичності особистості, а також взаємопов'язаним впливом факторів гендеру та професії на становлення особистості. У сучасних умовах, які характеризуються зміною соціальних установок і стереотипів, особливої актуальності набуває питання співвідношення гендеру та професії, обумовленого новими вимогами професійної ідентифікації особистості в сучасному все більш «глобалізованому» світі.

Проблемою зв'язку гендеру з лідерством займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як-от Д. Віткін, С. Загурська, І. Тюріна, Т. Бендас, А. Сіцинський, К. Чуприна, А. Величко, Ч. Хенді, Д. Макгрегор, К. Левін,